

Ilona BĂDESCU
(Universitatea din Craiova)

Noțiunea „gură” de la latină la română – cu privire specială la *rōstrum*

Abstract: (The Notion „gură” from Latin to Romanian – with a Special look at *rostrum*) The sources of the popular Latin, but also the forms existing in the Romance languages, attest to the fact that, in their transition from the Latin to the Romance languages, at the vocabulary level, there were some quantitative changes, materialized in losses and acquisitions, or qualitatively, materialized in semantic changes. In this article, I followed the sequence of semantic transformations that the Latin *rōstrum* had suffered. A term with concrete significance at its origin, after a sinuous route, the Romanian word “rost” has received many meanings, gaining an important position within the current Romanian vocabulary.

Keywords: “rost”, lexicology, semantics, etymology

Rezumat: Izvoarele latinei populare, dar și formele prezente în limbile romanice, atestă faptul că, în trecerea de la latină la limbile romanice, la nivelul vocabularului au avut loc unele transformări de ordin cantitativ, concretizate în pierderi și achiziții, sau calitativ, prin modificări semantice. În articolul de față, am urmărit succesiunea transformărilor semantice pe care le-a suferit termenul latinesc *rōstrum*. Termen cu semnificații concrete la origine, după un traseu sinuos, *rost* a acumulat numeroase semnificații, ocupând o poziție importantă în cadrul vocabularului românei actuale.

Cuvinte-cheie: „rost”, lexicologie, semantică, etimologie

Introducere

Izvoarele latinei populare, precum și formele prezente în limbile romanice, atestă faptul că la nivelul limbii latine vorbite s-a manifestat, pe de o parte, o tendință de simplificare și de regularizare a formelor, iar pe de altă parte, o tendință de reducere a dubletelor sinonimice și de ștergere a nuanțelor de sens (Sala 1998, 35). Unele transformări de ordin cantitativ, dar și calitativ care s-au produs la nivelul vocabularului latinei populare și care au continuat în limbile romanice pot fi identificate și la nivelul microsistemului termenilor care denumesc noțiunea de „gura”.

Termenul folosit în latina clasică pentru a denumi „gura”, *ōs*, *ōris*, nu a fost moștenit în nicio limbă romanică. La dispariția lui, încă din epoca latină, au contribui atât corpul fonetic redus, cât și omonimia cu *ōs* „os” după pierderea cantității vocalice (Tagliavini 1977, 177). Astfel, principiile puse în evidență de J. Gilliéron cu privire la „patologia și terapeuica lingvistică” explică atât dispariția, cât și înlocuirea lui *ōs* în latina populară prin sinonimele familiare și expresive.

Un sinonim familiar folosit în locul lui *ōs* a fost *bucca* „falcă” (la plural având și sensul de „obraz”): *ventus cercius, cum loquare, buccam implet* (Cato *Orig.* 93, apud Väänänen 1981, 77), *durae buccae fuit* (Petr. 43, 4, apud Väänänen 1981, 77).

Un alt sinonim utilizat în vorbirea populară, *gula* „gâtlej, beregată”: *quin, quom it dormitum, follem opstringit ob gulam*. (Plt. Au. 302-303, apud DEL, s.v.), este cel

prin care în dacoromână (dar și în meglenoromână și istroromână) se denumește „gura” (Livescu 2003, 163).

Cu sensul „gură” s-a folosit, în vorbirea familiară, dar și în opere satirice și comice, și *rōstrum*. Derivat al lui *rōdo*, *-ere* „a roade”, *rōstrum* a cunoscut o succesiune de transferuri semantice (Coteanu, Sala 1987, 52): inițial a avut sensul de „cioc, plisc; bot”, mai apoi a denumit „pintenul corabiei în formă de cioc, din fier sau bronz, cu care se izbeau în proră sau în coastă corăbiile dușmane” sau diferite obiecte care aveau forma unui cioc („vârf încovoiat de cosor; vârf al fierului plugului; cioc de vas de luminat; opaiț”) (DEL s.v., DL-R s.v.), pentru ca în final, probabil printr-o metaforizare răutăcioasă, să fie utilizat ca sinonim al lui *ōs*, *ōris*: *apud mensam plenam homini rostrum deliges* (Plaut. Men. 89, apud Väänänen 1981, 78), deși unii autori precizează că nu trebuie folosit atunci când se vorbește despre om: *rostrum hominis dici non debere consuetudo praesumpsit* (Nonius, apud Densusianu, 1961, I, 132).

În articolul de față vom face o succintă prezentare a „drumului” parcurs de termenul *rostrum* din latina clasică până în dacoromâna actuală, punctând modificările semantice pe care le-a suferit pe toată durata „călătoriei” în timp și spațiu.

***Rōstrum*: de la latină la română**

În limba română, *rōstrum* a avut o evoluție particulară. Cu înțelesul originar, acela de „cioc”, îl regăsim încă la nivel popular: O păsărică apucă repede cu *rostul* ei cel lung. (S. Fl. Marian, apud DLR s.v.), dar, în textele noastre vechi, ca și în cele moderne, este atestat și cu sensul de „gură”:

Atunce împlu-se de bucurie *rostul* nostru și limba noastră de veselie. (PS, 273)

Cum și prorocul David au grăit: „Cātu e dulce grumazului meu cuvintele tale, mai vartos de miierea *rostului* meu!” Și iară: Leagea *rostului* tău mai vartos de de mii de aur și de argint. (CM, 6/9-11)

Derept aceaia, cu socotință cuvântul lu Dumnezeu ascultă, că easte scris că nu den pită numai viu va fi omul, ce de tot cuvântul ce iase den *rostul* lu Dumnezeu... (CM, 7/11-13)

Cărțile iară ce se cheamă Scriptură Sfântă dentru *rostul* Domnului dzis și gră-it... (PO, 2r/7-9)

Fericit bărbatul căruia nu va socoti Domnul păcatul, nice iaste în *rostul* lui vicleșug. (BB, 391)

Sfint *să fie rostul* tătâne-meu, că bine m-a învățat. (Creangă, apud DLRC s.v.)

Ah! ce frumoase vorbe din *rostul* lui răsar. (Coșbuc, apud DLRC s.v.)

Transferul semantic de la [+animal] la [+uman], pentru a denumi „gura”, folosind termeni care denumesc același organ anatomic la păsări sau animale, prin înnobilare semantică, constituie un fenomen obișnuit la nivelul limbii vorbite: își bagă botul/râtul

peste tot; *lasă pliscul!*; *dă cu clonțul*; *tacă-ți clonțul!*; *ciocu mic*; *îți umblă flitu* etc.

Prin metonimie, *rost* a dezvoltat și sensul de „facultatea de a vorbi, grai, glas”:

Nece se află minciuri în *rrostul* lui. (CV, 75 v/1)

Voise să vorbească ceva cu veselie, ș-acuma parcă-i amortise *rostul* limbii. (Sadoveanu, apud DLRC s.v.)

și apoi, prin abstractizare, pe cel de „limbă, vorbire, discurs”:

Îi ascultam *rostul* greu și încâlcit. (Sadoveanu, apud DLR s.v.)

Acest transfer semantic este ilustrat și de sintagma (*cu*) *rost(ul) de aur*, epitet dat Sfântului Ioan Gură-de-Aur, precum și expresiile:

- *a avea rostul de aur* (*a avea gura de aur*), adică „a vorbi frumos”;

- *de-a rostul*; *a ști* (*a spune, a recita*) *ceva pe de rost* „a ști, a spune prin viu grai, din memorie”, adică pe cale orală, nu citind:

Știam pe de rost nesărata plachie de sfaturi și de dojana ce mi se slujea de acasă cam la fiecare început de lună; sfaturi să purced cu bărbăție pe calea muncii... (MC, p. 10)

Singurul lucru pe care îl știa pe de rost ... era istoria cu omorul și scrisoarea. (IMS, p. 54)

- *a învăța pe de rost* „a învăța un text și a-l reproduce întocmai”:

Învățasem pe de rost aproape toate cuvintele normale, și-n fața mea era tot piclă de nepătruns. (Sadoveanu, apud DLRC s.v.)

- *a lua* sau *a trage* (pe cineva) *la rost* „a reproșa, a certa, a mustra; a face observații verbale cuiva; a blama, a ocări; a obliga (pe cineva) să răspundă de faptele sale; a-i cere socoteală”:

După ce *l-a luat la rost* pe Mangia, Băluță a pus tunurile pe un coleg... (<https://www.prosport.ro/>)

De la acest sens al lui *rost* s-a format derivatul *a rosti* din aceeași sferă semantică cu *a spune, a zice, a vorbi, a glăsu, a pronunța, a articula, a expune, a ține un discurs*, „dar cu particularități stilistice care îl îndepărtează de aceste sinonime” (Brâncuș 2004, 164):

Nu poți *roști* pe *î, ă, s, c* și alte vro câteva. (Negruzzi, apud DLRC s.v.)

Sunetul vorbelor lui, *rostite* tare și fără voce, îl înfiorau. (Vlahuță, apud DLRC s.v.)

Inima mea simțăște mai mult decît nu mi-i cu puțință a rosti. (Kogălniceanu, apud DLRC s.v.)

Am auzit pe Delavrancea *rostindu-și* conferința lui despre «Poezia populară». (Sadoveanu, apud DLRC s.v.).

De la verbul *a rosti* s-a format substantivul *rostire*:

Cu „rumânii” pe moșii (cum le spunea țăranilor), cu negustorii și cu boierii, o limbă și *o rostire* așezate și neașteptate prin ton și cuvinte îi tălmăceau buna-credință și cuminenția.”. (IMS, p. 86)

Cu o încărcătură semantică similară verbului, în multe situații, *rostire* este preferabil altor sinonime (Brâncuș 2004, 164), regăsindu-l astfel, ca subtitlu al volumului al II-lea din *Limba română* a lui Sextil Pușcariu, *Rostirea*, sau în sintagma *rostirea românească*, la Constantin Noica, ca să exemplificăm prin două dintre cele mai cunoscute întrebuițări ale sale.

În timp, prin metaforizare, *rost* a avut o evoluție semantică interesantă. Pornind de la sensul „deschizătură” a trecut în concretul material și s-a specializat în terminologia țesutului pentru a denumi „gura pânzei”, adică „spațiu între firele urzelii ridicate de ițe și cele rămase jos, prin care se trece suveica cu firul de bătătură”, dar și „încrucișarea firelor de urzeală între ițe și sulul dinapoi (menținută cu doi fuscei), care formează un unghi cu vârf ascuțit” (MDA s.v.), în forma unui „cioc”. Prin graiurile dacoromâne sudice, *rost* a fost atestat și cu sensurile „distanță, porțiune de urzeală (variind între doi și cinci metri) luată ca unitate de măsură în țesut”, „parte a urzelii dintre ițe și sulul dinapoi; natră”, dar și „fiecare dintre vergelele puse între firele de urzeală înfășurate pe sulul dinapoi” ori „bețișor cu ajutorul căruia se leagă între ele capetele firelor rupte în natră” (DGDS s.v.). De la aceste sensuri, în terminologia industriei casnice au apărut expresiile *a porni rostul*, *a pune rostul*, *a face rost (pânzei)*, substantivul *rostar* (reg.) „unealtă cu care se rostește pânza” precum și verbele *a rosti*, *a rosta* și *a rostui* care au sensul de „a începe țesutul”, iar într-o casă unde se lucrează la războiul de țesut se face urarea *Să crească rostul mare!*

Pornind de la accepțiunile de ordine, îndemânare și precizie necesare „rostuirii pânzei”, la nivel popular și regional, cuvântul a dezvoltat unele sensuri legate și de alte ocupații gospodărești: „partea unui obiect care taie, tăiș”, „un fel de gură cu dinți; dinții fierăstrăului”, precum și derivate aparținând aceleiași sfere semantice: *rostar* „unealta cu care se înclină dinții fierăstrăului de o parte și de alta a pânzei lui; dințar”; la plural, *rostarte* și *rostartori* „cuie mici, de care se servesc rotarii pentru a delimita curba roții și locul spițelor”; *rostelnic* „numele unei unelte de tâmplărie” (DLR s.v.).

Un alt sens concret al lui *rost* care pornește de la sensul de „rost al pânzei” și care are la bază semul [+deschizătură], este acela de „spațiu îngust lăsat între două construcții alăturate sau între două părți ale unei construcții, pentru a permite mișcarea lor relativă sub acțiunea forțelor interioare sau a variațiilor de temperatură” (*rost de etanșare*, *rost de lucru*), de unde și expresia *a pune* (un lucru) *în rost* „a pune (un lucru) la locul pe care

trebuie să-l aibă într-un mecanism, pentru ca mecanismul să poată funcționa bine”. Prin extensie, *rost* a ajuns să desemneze și „crestătura făcută în piciorul de sus al prispei”, sau, regional, „loc pe unde se trece; spărtură în gard”, „ușorul de la ușă”, dar și „jghebul săpat în lemn, pe care alunecă o ferăstrucă, o ușă, un capac”. În anumite zone, prin forma de plural, *rosturi*, sunt denumite „cele două orificii tăiate în cutia viorii”. Prin specializare, termenul a căpătat și sensul de „laturile formate din filele unei cărți închise, pe unde se pune uneori aur, la legarea cărților” (DLR s.v.).

Pornind de la aceste sensuri, de la *rost* s-a creat derivatul verbal *a rostui* (cu varianta regională *a rosta*) care a fost bază de derivare pentru: *rostuială*, *rostuire*, *rostuit*, *rostuitor*, inițial aparținând aceleiași sferă semantice, pentru ca mai apoi, unele dintre ele, să se folosească numai cu sensul de „aranjament, ordine, rânduială”:

Între două cârciumi, luam o cafea ... și mai stam de vorbă cu fetele la un pahar, cât *rostuia* Pîrgu pentru Pașadia sau altcineva vreo întâlnire pentru a doua zi. (MC, p. 72)

A doua zi, însă, când s-a trezit cu ciripitul vrăbiilor pe fereastra rămasă deschisă, totul în el era așezat ca de o mână ce-*a rostuit*. (IMS, p. 90)

Era o întregire din urzeala însăși a temperamentelor lor, din cea mai adâncă *rostuire* a lucrurilor, pe care moarte venea să o strice. (IMS, p. 268)

În casele bătrânești de pe Podul Mogoșoaiei se mutase Bubi cu Jurubița și totul *se rostui* în alt fel (IMS, p. 270)

Din terminologia țesutului, care presupune atât numeroase operații preliminare, cât și îndemânare, migală, atenție și rigoare, *rost* a dezvoltat, prin abstractizare, numeroase sensuri (cf. Coteanu, Sala 1987, 52), mai întâi la nivel popular, pentru ca mai apoi să treacă și în limbajul cult, desprinzându-se astfel de real și devenind „egalul grecescului *logos*, care însemna și cuvânt, și rațiune, și socoteală, și raport, și definiție, și rostul ultim al lumii” (Noica 1987, 20):

a. „bază rațională care justifică existența unui lucru sau realizarea unei acțiuni; sens, înțeles, tâlc; scop, menire, justificare, motivare; atribuție, rol, misiune, sarcină”:

O privi îndelung, se interesă de împărțeala ei în amănunțime... punându-mi o sumă de întrebări al căror *rost* nu-l pricepui... (MC, p. 156)

Acum, de când se făcuse mai mare, înțelegea ce *rost* au vorbele de un anumit fel de glumă... (IMS, p. 46)

b. „mod de a-și organiza viața; stare, situație socială, materială, familială”, iar prin extensie, „gospodărie”.

...*să-i strice* bieteii tot *rostul* (MC, p. 171)

Trecuse dincolo de *rosturile* unei vieți obișnuite... (IMS, p. 135)

Tot ceea ce, de urât sau de frică, bietul om încercase, refugiindu-se lângă femei și liniștea lucrului lor, a fost scos la iveală ca singura lui înțelegere, ba, mai mult, ca *un rost de viață* (IMS, p. 50)

... erau îngrămădite o mulțime de lucruri, al căror *rost*, prin beznă, nu îl putea afla. (IMS, p. 64)

c. „mod, fel de organizare a unei activități; ordine după care se desfășoară o acțiune; plan de desfășurare, de executare a ceva”:

Făcură tot ce trebuia pentru *rostul căsătoriei lor*. (Ispirescu, apud DLR s.v.)

... erau îngrămădite o mulțime de lucruri, al căror *rost*, prin beznă, nu îl putea afla. (IMS, p. 64)

Aceste sensuri au fost nuanțate prin dezvoltarea a numeroase expresii și locuțiuni care au ca element central termenul *rost*, cele mai multe dintre ele având o mare frecvență și circulație, datorită încărcăturii lor expresive: *cu* (sau *fără*) *rost*; *n-are rost* „nu face”; *ce rost are?* a) „nu are nici o bază rațională”; b) „la ce folosește?, la ce bun? ”; *a-și avea rostul* a) „a fi îndreptățit”; b) „a avea o anumită destinație”, *a ști rostul vieții*; *a-și pierde rostul* „a deveni inutil”; *a (nu) ști rostul cuiva* „a (nu) ști unde se află și cum își organizează cineva viața”; *a fi rost de ceva* „a întrevede posibilitatea de a găsi ceva”; *a face rost de ceva* „a procura ceva (greu de obținut, de realizat)”; *om cu rost* „om aranjat în viață; gospodar”; *a-și face un rost în viață* „a se aranja”; *a nu-și afla rost* „a nu-și găsi locul, a nu-și găsi astâmpăr”; *a ști rostul casei, a ști de rostul bogăției* „a ști câtă avere are, a cunoaște firul, capătul unei averi”:

Acum *dam eu de rost* plimbării ce se hotărâse să facem ... (MC, p. 169)

Nu-l mai văzuse de mult și începu să creadă că va fi foarte greu să afle ceva *cu rost* de la bătrânul acesta, frânt și maniac. (IMS, p. 87)

Ca orice îndrăgostit, Bubi căuta să vorbească despre Jurubița *cu sau fără rost*. (IMS, p. 122)

... prefăcuta ei durere de văduvă tânără și *fără rost*. (IMS, p. 123)

Fată săracă, se măritase cu Tudorică pentru ca să *aibă un rost în viață*. (IMS, p. 56)

... îmi făcea numaidecât *rost* de împrumut cu dobânzi sălbatice. (MC, p. 103)

Fără să spună vreun cuvânt, tulburat, palid, omul se învârtea prin casă, *nu-și găsea rostul*, având din când în când nevoie de a privi pe fereastră (IMS, p. 48)

La masă, fiecare își *vedea de rostul său*. (IMS, p. 76)

Concluzii

În concluzie, spre deosebire de alte idiomuri romanice, unde descendenții lui *rōstrum* au păstrat sensuri apropiate de etimon, românescul *rost*, în urma unor transformări semantice de metaforizare și de concretizare, în cele din urmă a fost „scos cu desăvârșire din orice angajare materială”, „s-a desprins de real și a devenit legea lui adâncă sau sensul ideal al realului” (Noica, 1987, 24).

După o „călătorie” care a început cu o înnobilare semantică, a continuat prin concretul material, pentru ca în final să capete sensuri abstracte pline de rafinament și subtilitate, se poate spune că *rost* ocupă o poziție importantă în cadrul vocabularului românesc contemporan bucurându-se de o frecventă utilizare în diferite registre ale limbii. În cele din urmă, putem afirma că o contribuție în acest sens a avut-o și dezvoltarea unui număr mare de derivate și de sinonime, toate acestea fiind posibile datorită bogăției resurselor expresive de care dispun graiurile dacoromâne.

Bibliografie

- Brâncuș, Grigore. 2004. *Istoria cuvintelor*. București: Editura Fundației România de Măine.
- Coteanu, Ion, Sala, Marius. 1987. *Etimologia și limba română. Principii – probleme*. București: Editura Academiei.
- Densusianu, Ovid. 1961. *Istoria limbii române*. Vol. I. București: Editura Științifică.
- Fischer, I. 1985. *Latina dunăreană*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Livescu, Michaela. 2003. *Locul limbii române între limbile romanice în perspectiva atlaselor lingvistice romanice. Terminologia părților capului*. Craiova: Editura Universitaria.
- Noica, Constantin. 1987. *Cuvânt împreună despre rostirea românească*. București: Editura Eminescu.
- Sala, Marius. 1998. *De la latină la română*, București: Editura Univers Enciclopedic.
- Tagliavini, Carlo. 1977. *Originile limbilor neolatine*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Väänänen, Veikko. 1981. *Introduction au latin vulgaire*, Troisième édition revue et augmentée, Paris: Édition Klincksieck.

Dicționare

- DEL - Ernout, A., Meillet, A. 1959. *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*, Quatrième édition revue, corrigée et augmentée d'un index. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- DLR - Academia Română. 2010. *Dicționarul Limbii Române*. Ediție anastatică. București: Editura Academiei.
- DL-R- Guțu, Gheorghe. 2003. *Dicționar latin-român*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, București: Editura Humanitas.
- DLRC - Macrea, Dimitrie, Petrovici, Emil (coord.). 1955-1957. *Dicționarul limbii române literare contemporane*. București: Editura Academiei.
- MDA - Academia Română, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan – Al. Rosetti. 2003. *Micul dicționar Academic*. Vol. IV. București: Editura Univers Enciclopedic.
- DGDS – Marin, Maria (coord.). 2011. *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Vol. III. București: Editura Academiei.

Surse și acronime utilizate

- BB - *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură, București, 1688*. 1988. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- CM - Coresi. *Molitvenic*. 1998. In *Tâlcul evangheliilor și molitvenic românesc*. Ed. Vladimir Drîmba, București: Editura Academiei.
- CV - *Codicele Voronețean*. 1981. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu. București: Editura Minerva.
- MC - Mateiu Caragiale. 1972. *Craii de Curtea-Veche*. București: Editura Minerva.
- IMS - Ion Marin Sadoveanu. 1994. *Sfârșit de veac în București*. București: Editura GRAMAR.
- PO - *Palia de la Orăștie. 1581-1582*. 1968. Text-facsimile-indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București: Editura Academiei.
- PS - *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din secolele XVI și XVII traduse din slavonește*. 1916. Ediție critică de I.A. Candrea. București: Atelierele SOCEC.
- <https://www.prosport.ro/>